

Lardizabalen gramatikaren iturri, ezaugarri eta helburuak.

Bernard Beñat, B. Oyharçabal

► To cite this version:

Bernard Beñat, B. Oyharçabal. Lardizabalen gramatikaren iturri, ezaugarri eta helburuak.. Euskera. Euskaltziandia'ren lan eta agiriak. Trabajos y actas de la Academia de la Lengua Vasca. Travaux et actes de l'Academie de la Langue Basque, 2006, LI, 1, pp.105-118. artxibo-00699281

HAL Id: artxibo-00699281

<https://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-00699281>

Submitted on 20 May 2012

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

LARDIZABALEN GRAMATIKAREN ITURRI, EZAUGARRI ETA HELBURUAK (1)

B. Oyharçabal

Arratsalde on orori! Lehen-lehenik erran dezadan plazer handia dudala hemen Gipuzkoan, Lardizabalen gramatika dela bide, zaldibiarren artean ego-tea. Eskerrak bihurtzen dizkiot, beraz, Euskaltzaindiari eta, bereziki, Ana Toledo Gipuzkoako ordezkari eta omenaldi honen antolatzaileari, Lardizabalez haren herritarren aitzinean aritzeko parada hau eskainirik.

Mikel Zalbidek lehenago xeheki azaldu digu nor zen eta zein etxetarik jalgitzen zen Lardizabal, baita zer izan zen bere lanak egin zituen ingurumen soziopolitikoa ere. Niri dagokidana da orain, gramatikaren beraren aztertzea. Bi gaiz bereziki mintzatu nahi nintzateke. Lehenik, liburuaren ezaugarri orokorrak eta iturriak aurkeztuko ditut, xehetasun gehiegitan sartu gabe, haatik, ikusiko dugunaz, ez baitu lan horrek gramatikaren aldetik halako originaltasunik eskaintzen. Bigarrenetik, liburuaren helburua aipatuko dut, soziolinguistika gaietara hurbildurik.

Lehenago erranak entzunik, ez da dudarik Gipuzkoako eskoletxeetan erabiltzeko egina izanik, gramatika horrek helburu didaktikoak zituela. Ordean, hori erranez, kontuak ez dira osoki garbitzen, zeren argitu beharra baita bestalde zer estatutu ematen zitzaion eskoletan erakutsi nahi zen hizkuntza horri eta, halaber, zer betekizun ematen zitzaion euskararen gramatikaren irakasteari. Eta azken galdera honi behatzeak garai hartan euskalari eta euskaltzaleen artean agertzen hasten zen gai bat aiparaziko digu, euskararen itzaltzearen edo heriotzaren gaia, alegia. Izan ere, badirudi Lardizabalen gramatikaren aitzin solasa irakurriz, euskara eskoletan sarrarazirik Gipuzkoako Aldundiko garai hartako zenbait kargudunen xedea, ez ororena menturaz, baina, bai, batzuen, euskara monumentu hizkuntza gisa irakastea izan zela, gizartean oraindik indarrean zen aspaldiko egoera diglosikoa (euskarari euskal lurraldearen parte batean bederen mendez mende gutieneko bizi hatsa eman ziona) azkenetan izan balitz bezala. Hain zuzen, mintzaldi honen hondar partean ikusiko dugu nola ideia bera ondoko urteetan modu orokorragoan kausituko den hizkuntzalaritza naturalistak proposatuko duen teorizazio batean.

(1) Testu hau Lardizabalen oroitzapenetan Gipuzkoako Foru Aldundiak eta Euskaltzaindiak Zaldibian 2006ko ekainaren 30ean antolatutako omenaldian irakurri zen.

Lardizabalen gramatikaren ezaugarri orokor eta iturriak.

Oroitarazi behar dugu lehenik, Garmendiak (1981) Aldundiaren 1853ko dokumentu bat aipatuz seinalatu zuen bezala, gramatikarekin batean beste bi lan manatu zizkiola Aldundiak Lardizabali: sarrera bikoitzeko hiztegi elebidun bat, eta euskara erdarara itzultzeko gidaliburu bat. Zorigaitzez argirik ikusi gabe galdu ziren liburu horiek, antza denaz, franko aitzinatuak zirenak Lardizabalen hil aitzineko urtean edo. Beraz, deus ezin erran dezakegu haietaz, eta haien iturriez, hiztegia denaz bezainbatean, Lardizabalek haren egiteko Larramendiren *Diccionario trilingue* hura ezinbesko tresnatzat jo zukeela baizik.

Gramatikaren barne antolamendua hurbiletik darraio Larramendirenaren *Arte*-an kausitzen denari, salbu anitzez toki zabalagoa utzi zuela Lardizabalek eranskin batean bereziki bildu zituen aditz paradigmegi, puntu horretan Zavaren (1848) eragina nabari delarik. Hona nola egituratua den gramatika:

- *Lehen partea: Morfologia* (1-53)
 - Deklinabidea: (2-14)
 - Aditz jokadura: (15-53)
- *Bigarren partea: Joskera* (55-81)
 - Izen elementuei dagokiena: (55-64)
 - Aditzari dagokiona (64-67)
 - Mendeko perpausei dagokiena (67-73)
 - Aditzondoei eta posposizioei dagokiena (74-81)
 - Interjekzioak eta osagai nagusien arteko ordena (81)
- *Hirugarren partea: Prosodia* (82-87)
- *Eranskinak: Aditz taulak* (1-52, zenbaketa berria izanik)

Eranskinek liburuaren heren partea osatzen dute guti gorabehera, eta aditz morfologiari eskaini atalean agertzen diren beste taulak kontuan hartuz gero, aditz taulek liburuaren erdia baino gehiago betetzen dute (%55).

Iturriez dugularik solasa, gauza ezaguna da lan hori, parte handi batean, aitzinetik eginikako zenbait lani jarraikirik egina zuela Lardizabalek. Honen gramatikaz mintzatu diren geroztikako ikertzaile guztiek (Urgell 1991, Mujika 2006, Gomez 2006) agerian utzi dute puntu hau. Bi iturri nagusi aipatzeko dira: Larramendiren *El imposible vencido. Arte de lengua Bascongada* (1729) lehenbizi, haren eskema orokorra eta azalpen gehienak segitu baitzituen Lardizabalek, eta Zavaren *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino* (1848) gero, aditzari buruzko kapituluetan. Astarloaren *Apología de la lengua bascongada* ere ezagutzen zuen Lardizabalek (aipatu ere zuen), baina guti baliatu zitzaion ez baitzekarren liburu hark gramatikaz beraz gauza han-

dirik. Mujikak (2006) hurbiletik behatu du zeini zenbat hartu zion Lardizabalek bere gramatika azalpenen osatzeko: haren azterketaren arabera, Lardizabalek azalpenei eskainirakako orrialdeetan %70 Larramendiganikakoak dira, eta %8, berriz, Zavalaganikakoak.

Maiz besterik gabe iturria kopiatzen du Lardizabalek, laburtuz, eta sinpletuz ahal duelarik, baina itsu-itsuan askotan, hala nola Larramendik franko trakeski aztertu zuen izen berezien deklinabidea, eta oro har kasu paradigmak, azaltzerakoan. Horrek ez du erran nahi puntu batean edo bestean zuzenketa zenbait ez zituela sartu Lardizabalek. Adibidez, ez zuen onartzen Larramendik hikako adizkerak forma zuzenetan baizik ez agerraraztea, Bonapartez gerotik adizkera alokutiboak deitzen ditugunak isilean atxikiz. Halaber, **ezan* laguntzailearen adizki subjunktiboetan, 3. pertsonako datiboaren komunztadurara marka (-io-) aditz erroaren (-za-) ezker aldean zeuzkatenen ordeztan (*diozadan*, *diozazun*, *niozan*, *ciñiozan*), bestelakoak eskaini zituen, haietan indizea aditz erroaren eskuin aldean izanik (*dizayodan*, *dizayozun*, *nizayon*, *ciñizayon*), horretan Larramendiganik urruntzen zelarik (2).

Batzuetan, aurretik ezagunak izanagatik gramatika lanetan jarri gabe zeuden zenbait puntu modu argian eman zituen Lardizabalek. Horrela, literatura-ko idazleen lekukotasunetan oinarrituz, euskararen perpaus osagaien arteko (S-O-Adlag-Ad) ordenari buruzko aholku garbi baina orekatua eskaini zuen. Honela erran zuen:

*En esta operacion [perpaus osagaiak behar den tokian jartzea] han sido varios los Escritores vascongados, sin que se hayan sugetado à un método uniforme, como que la índole del idioma presta esta libertad: sin embargo, para que la oracion salga airosa y elegante, será muy conveniente, que el verbo se coloque al fin de la oracion. (...) El agente puede colocarse en primer lugar, el paciente en segundo, y el adverbio antes del verbo: v.g. **Jaungoicoac guizona munduaren asieran eguin zuen**, Dios crió al hombre al principio del mundo. Pero advierto, que cuanto digo en este capítulo relativo á la colocacion no es esencial é indispensable para una buena sintaxis. (Lardizabal 1856:81)*

Nik uste, lehenbiziko gramatika da perpaus osagaien ordenaren kontu hau hain garbiki eta zehazki finkatzera saiatu zena.

Lardizabalen iturriak aipatuz, bazterrean utziak izan ziren lanak ere gisa batez agerian ematen dira. Eta hala da: badira Lardizabalek ezagut zitzakeen lan batzuk, itxura guztien arabera, batere kontuan hartu ez zituenak. Horiek dira, alde batetik, aspaldi egin lan batzuk hala nola Oihenartek bere *Notitia Vtrivsqve Vasconiae...* (1636) delakoan euskararen gramatikaz idatzitakoa, Etcheberri Sarakoaren latina ikasteko gramatika (1712) edo Harriet-en frantsesaren ikasteko ikasliburua (1741), eta, beste aldetik, aurreko hamarkadetan

(2) Zabalari ezer hartu gabe, honek *egin* aditz laguntzailea baizik ez baitzuen aipatu subjunktiboko forma haietako.

mugaz beste aldean frantsesez eginak izan ziren lanak ere, hala nola Léluse (1826), Darrigol (1827), edo Abbadie & Chaho-renak (1836).

Zaila da jakitea azken lan horien berririk ez ote zuen batere izan Lardizabalek, edo bazirela jakinik ere, metahizkuntza ez jakinez beharbada, zer zioten begiratu gabe gelditu zen. Badakigu iturri gisa baliatu zitzaizkion autoreek, alderantziz, ongi ezagutzen zituztela bere garaiko mugaz haraindiko gramatikak: bai, aurreko mendeen, Larramendik, baina baita, berdin, Lardizabalen garaikide zen Zabalak ere. Astigarragak ere izan zuen haien berri. Lardizabalek, ordea, ez du holakorik erakusten, eta zenbait puntutan ez da dudarik haren liburuaren kaltetan nabaritu zela jakingabezia hori. Badirudi, halaber, Lardizabalek ez zituela ikusi oraino argitaratuak izan ez ziren Astarloaren gramatika obra, eta Añibarrorena.

Orain artino hemen erranari segituz, ez dugu gordeko ez dela gramatika hau, egin zen garaian egina izanik, gain-gaineko lana. Aizquibel bera ere liburua atera bezain laster ohartu zen horretaz, eta kritika baten idazteko asmoa ere izan zuen. *Koldo Mitxelena* kulturunean baita hark baliatu zuen gramatikaren alea, bada haren barnean, gramatikari berari erantsia, hosto zuri andana bat, haietan hasi baitzen Aizquibel gramatikaren kritikaren egiten. Hona nola hasten den Azquibelek sekula bukatu ez zuen kritika lan hori:

Cuando mandé encuadernar este ejemplar, añadiéndole estos dos pliegos en blanco fue con animo de combatir los errores de que está plagada esta gramática por haberla calcado sobre la latina, tanto en las declinaciones como en las conjugaciones, sigiendo casi el mismo metodo que el Padre Larramendi hace mas de un siglo, cuando todavia no habia hecho tantos progresos ni la filologia, ni la lingüística en general. (Aizquibel eskuizk.; ikus 2. oharra)

Aizquibel Astarloazalea zen, eta bazuen honek *Apologiaz* kanpo idatzirikako zenbait gramatika lanen berri, orduan argitaratugabeak izanagatik eskuratu ahal izan zituenak. Horregatik iduritu bide zitzaizkion guztiz zaharkituak Lardizabalek euskal gramatikaz eman azalpen asko.

Lardizabalen gramatikaren helburua

Lardizabalen gramatika, ez da apologia lan bat Larramendirena bezala, eta ez da hartan kausitzen euskararen ederraz edo abantailez derasan diskurtso laudoriozkorik. Guereca Aldundiko idazkariak berak aitzin solasean seinatatu zuen bi liburuen arteko aldea, Lardizabalena eskoletako egina izan zela azpimarratuz:

Pero esta obra [Larramendirena], escrita por causa que revela su primer titulo de Imposible vencido, es mas bien una apología de la lengua vascongada, que una gramática dirigida á la enseñanza pública (Guereca in Lardizabal 1856: II)

Irakaskintzan erabiltzeko zela eta beraz helburu didaktikoak zituela erranik, ez dugu dena argitzen ordea. Alabaina, helburu apologetikoak bazterrean uzten badira, didaktikan egonik, hiru helburu izan zitzakeen eskoletan zabalteko zen euskararen gramatika batek:

- Euskarazko irakaskintza baten osagaia izatea;
- Gipuzkoako ikasleei, beren hizkuntzaren ezagutzatik abiatuz, erdaraz egina zen irakaskintza batean, erdararen ikasteko errazbidearen eskaintzea (euskararen aurkako dekekuak arinduz edo kenduz eta euskara bera ere zerbait bederen landuz);
- Erdarazko irakaskintzako ikasgai berezia izatea, euskara ondare hizkuntza gisa harturik haren gramatika erdaraz irakatsiz.

Ikus dezagun Lardizabalen gramatika zein betekizuni egokitzen zitzaion hobekienik.

Lehen helburua, gaur egun euskara ofiziala den toki euskaldunetan on-tzat ematen ohi dena (euskara erdararekin parekatu-rik), garai hartan ia ezin pentsatzukoa zen praktikan. Suma daiteke gisa batez Larramendik amestua zuela eta, partez bederen, bere hiztegia ere amets hori, edo horrelako zerbait, gogoan izanki egina zuela. Badirudi, halaber, Larramendiren lana miresten zuen Garatek ere Iparraldean amets bertsua egina zuela mendearen hastape-nean. Hori darakuskigu Garatek 1811n Napoleon Enperadoreari aurkeztu zion Fenizia Berria eraikitze-ko proiektuak, hartan lehen aldikotz aipatu baitzen modu argian Euskal Herri osorako egin zitekeela euskarazko irakaskintza pu-bliko bat. Izan ere, J. Casenaveri esker azkenean osorik ikusten ahalko dugun eskuizkribu horren arabera, Garatek nahiko zuen euskal zazpi herrialdeetan le-hen eta bigarren mailako ikastetxeetan euskara izan zedin irakasgai eta ira-kasbide nagusia, gai teknikoetan oroz gainetik (3):

Il seroit difficile de dénombrer tous les avantages qu'on sera sur de recueillir en faisant d'une telle langue [euskara] le principal enseignement de toutes les écoles primaires de tous les Lycées des Départemens formés par la réunion de tous les cantons basques de la France et de l'Espagne. (...) Il ne sera pas très mal aisé, dès le premier instant, de trouver dans les sept cantons basques des hommes en état de bien traduire dans leur idiome les meilleurs traités

(3) Ez du iduri Garatek euskararen erabilera goragoko mailetan ikusten zuen. Oreka diglo-siko berri bat zuen gogoan euskara eguneroko gizarte beharretarako erabilia izanik, eta beraz le-hen eta bigarren mailetako irakaskuntzan baliatua izanik. Seinala dezagun, bestalde, haren arabe-ra ohiko euskal gizarteak ez zuela gutiesten erdi mailako hezkuntza, alderantziz baizik:

L'ambition que fait naître la gloire des Sciences et des lettres, on le croira sans peine, est inconnue dans ces montagnes et dans leur vallées; mais plus qu'ailleurs, peut-être, on y mépri-se l'ignorance. Avant la révolution il étoit rare que dans les bourgs les plus indigens il n'y eut pas un régent qui enseignât à lire et à écrire à tous les enfants du bourg. Les pays basques étoient, comme la Phénicie, non pas le país de la littérature, mais le país des lettres, de l'alphabet et de l'écriture. (Garat, idem)

d'hydrographie et de mécanique, les meilleurs élémens d'histoire naturelle et de chimie, tous les livres enfin qui deviendroient nécessaires à ces cantons destinés essentiellement à la culture des terres, au service de mer. (Garat, Les recherches sur le peuple primitif de l'Espagne, sur les révolutions de cette Péninsule, sur les Basques Espagnols et français, 1811)

Ez du iduri, ordea, horrelako asmo edo ametsekin zebiltzala mendearen erdialdean Gipuzkoako herri gizonak. Garai hartan Foru Aldundiak herrialdeko eskoletako irakasleen moldatzeko egitasmo berriak izan bazituen ere (segur aski euskara ere kontuan harturik, M. Zalbidek adierazi digunaz), erdaraz idatzi gramatika eskatu zioten Lardizabali, franko urrun, beraz, Garatek aipatu bezalako xedeetarik. Nekez, ene aburuz, horrelako testuinguru batean koka daiteke Lardizabalen gramatika.

Bigarren helburua ere –ikasleen sortzeko hizkuntzaren ezagutzatik abiatuz, erdaraz egin zen irakaskuntza batera hurbiltzeko bidea eskaintzea–, ohiko egoera diglosikoari zerraiona, ez dut uste Lardizabalen gramatikarena zela, eskola liburu hori egiazki eskoletxeetan erabiltzekoa bazen behintzat. Dударik batere gabe gramatika didaktikoen sailean gisa horretako liburuak ziren orduan gehienik landuak izan zirenak Euskal Herrian, baina beti beste hizkuntza baten irakasteko. Aitzineko mendeen eginak izan ziren Iparraldean, hala nola lehenago aipatu ditugun Etcheberri Sarakoaren eta Harrieten gramatika ikasliburuak. Euskaldun gazteei latina eta frantsesa erakusteko eginak izanik euskaraz idatziak izan ziren eta nahitaez euskararen gramatika ere bortxaz pisika bat lantzen zuten, zeharka bazen ere. XIX. mendearen lehen partean, Gipuzkoan ere egin ziren horrelako liburuak. Lehenbizikoa, hainbestetan berrargitaratua izanen zena, Astigarragaren *Diccionario manual bascongado y castellano y elementos de gramática* izan zen. 1825ean argitara eman zen lehen aldiko, eta bi urteren buruan berriz argitaratu zen bertsio osoago batean. Maila apaletan erabiltzeko liburu zen, bukaeran otoitz beharrenak bi hizkuntzetan zekartzana. Erdararen gramatika ere bi hizkuntzetan eskaintzen zuen, euskarazko partean Larramendiren neologismoak beldur gabe erabiliz gramatikazko terminologiaren adierazteko. Beste bat Iturriagaren *Arte para aprender a hablar la lengua castellana* (1841) izan zen, aurrekoaren antzekoa. Gisa horretako eskolako liburuak Iparraldean ere egin ziren garai hartan, hala nola Lapurdin Hiriartek 1840an argitaratu zuen *Introduction à la langue française et à la langue basque*, eta Zuberoan Archuk (1852) publikatu zuen *Uskara eta franzes gramatika, uskhallerrietaco haurrentzat*.

Erran dugun bezala, liburu horiek euskara tresna didaktiko gisa baliatzen zuten oroz lehen, ikasle euskaldunak beste hizkuntza baten ikastera laguntzeko. Egoera diglosiko arruntean eskolan erdarek zuten lehentasuna eta nagusigoa ez zuten zalantzan jartzen beraz, nahiz, euskarari zegokionaz, bigarren helburutzat zeukaketen etxeko eta herriko jendarteko hizkuntza gisa zuen estatutuaren atxikitzea, eta segurenaz ere zerbait hobetzea. Konparatzen delarik Lardizabalen gramatika eskolako liburu hauekin, argi da arras beste zerbaiten aurrean gaudela.

Lehenik, Lardizabalen gramatika euskara bera erakusteko egina baitzen. Bigarrenik, erdara ongi zekitenentzat idatzia baitzen. Izan ere, Lardizabalek euskara batere ez du baliatzen azalpenen emateko eta erdara du horretarako tresna bakarra. Hitz batean, Lardizabalen gramatika Larramendirena bezala printzipioen arabera antolatua zen, adibide guti eskaintzen zuelarik, eta ez batere solasaldi elebidunik. Bestalde, Astigarraga eta Iturriagaren liburuak ez bezala, ez zen maila apaleko liburuia, eta franko urrun zen ikasbide izatetik.

Aipatu lehen bi zereginen betetzeko egina izan ez bazen Lardizabalen liburu hori, hirugarren helburuaren arabera egina izan ote zen beraz, hau da, euskararen gramatika osoki erdaraz eginikako irakaskuntza baten gai gisa irakasteko? Bai, dudarik gabe; ahanzi gabe orduan euskara, teorian bederen, bi gisatan har bazitekeen ere, hau da ikasleen etxe hizkuntza gisa, edo monumentu hizkuntza gisa, erran nahi baitu, bi ikuspegi arras desberdinen arabera, praktikan bigarren ikuspegiak mugatzen zituela ororen buruan gramatikaren edukiak eta hartan baliatu metahizkuntza (4). Menturaz bati baino gehiagori sinesgaitz irudituko zaio hemeretzigarren mendearen erdialde horretan, kasik osoki euskalduna zen herrialdean, euskara monumentu hizkuntza gisa, mintzaira hila izan balitz bezala, eskoletan irakasteko asmorik sortzea. Bizkitartean, badira hola pentsatzera garamatzaten arrazoiak. Lehenbizikorik, horrela ulertzen da zergatik dituen liburuak dauzkan ezaugarri oinarritzakoak. Zergatik euskararari berari hain toki guti eskaini zitzaion eta zergatik Larramendiren *Arte* famatuaren antolamenduari hain hurbiletik jarraiki zitzaion Lardizabal, alta hura apologia lana izanik.

Bigarrenekorik aitzin solaseko erranek berek ere hala diote, zalantzari toki handirik utzi gabe. Guereca aitzin solas egileak ongi azpimarratu zuen paradoxa: euskara hiltzera zegoen mementoan berean hasi nahi zuten haren gramatika eskoletan erakusten:

Tal vez parecerá extraño que se haya esperado a una época en que la lengua vascongada está casi tocando su fin, para escribir una gramática con reglas para aprenderla (Guereca in *Lardizabal* 1856: II)

Baina paradoxa gainditu nahi zuen Guerecak, erranez epe laburrean desgertzera eta osoki ahanzia izatera kondenatua zen euskara monumentu eta oroit-irakasgai gisa bederen begiratu behar zutela gipuzkoarrek:

Pero deseando la Provincia no dejar sepultar en el olvido á una lengua que ha formado y forma la base principal de la existencia social del pueblo vascongado, ha resuelto publicar la presente gramática, no como una obra perfecta del arte, sino como un monumento erigido á su memoria. (Guereca, in *Lardizabal* 1856: II)

(4) Eskolatik kanpo, hori erakusten digu XIX. mendearen hondar partetik 1978 arteko euskal gramatikagintzak ere. Garai hartan, euskal gramatikak, bai euskaldun ikasientzat eta bai erdaldunentzat egiten ziren, erdaraz beraz. Hala egin zituzten beren gramatika lanak, adibidez, Ithurryk, Azkuek, Altubek edo Lafittek.

Guereca hori funtzionarioa zen eta hari egokitu zitzaion Lardizabal hil ondoan honen gramatikaren hitzaurrearen idaztea. Ez dakigu zenbatetaraino haren erranek orduan herrialdearen administrazioko arduradunen artean entzun zitezkeen solas batzuen oihartzuna dakarkiguten. Ez zen beldur, hasteko, probintziaren izenean mintzatzeko (*Pero deseando la Provincia...*), osoki bere burutik ari zela adieraztera eman gabe, alderantziz baizik (5). Gainera, aitzin solasak berak erakusten duen bezala, Guereca ez zen euskararen etsaia edo kontrakoa; hots, ez da haren solasetan euskararen arbuigarri edo mespretxagarri egiteko nahikeriarik ikusi behar: argi dauka, adibidez, monumentu bihurturik ere, mintzairak dituela euskaldunak populu gisa eratzen (*la lengua vascongada... forma la base principal de la existencia social del pueblo vascongado*).

Testu horrek badu bere garrantzia euskalaritzan: nik uste, euskararen desagertzea etorkizun hurbil batean iragarri duen lehenbiziko testua baita. Eta ustegabekoa da, zeren XIX. mendearen erdialde hartan unibertsalki euskalduna zen herrialde batez ari baitzen. Ditugun lekukotasun guziek segurtatzen digute euskara zela garai hartan gipuzkoarren sortzeko mintzaira. Hona adibidez, Madozek (1847: 113) zer zioen:

Se habla el vascuence en toda la prov. Es el lenguaje que en su niñez aprenden todos sus naturales, y el único que saben los que por su educación ó con el trato de gentes no han aprendido el castellano.

Velascok (1879: 483-484) ere, modu berean, zioen 1867ko zentsuan zenbatu ziren biztanleetarik %96 pasa euskaldunak zirela Gipuzkoan, eta %82 ia beti euskaraz bakarrik mintzaten zirenak:

De las 176,297 almas que poblaban Guipúcoa al realizarse ese acensamiento [1867koa], creo bastante exacto calcular que las 170,000 hablaban el vascuence, y entre ellas las 140,000 hacian uso casi esclusivo de esa lengua en sus diarias relaciones.

Aurreko garaietan zenbait lekukotasun baditugu (lehenbizikoak Lapurdin berean XVII. mendearen lehen partean, Etcheberri Ziburukoaren garaian) erakustera ematen digutenak Euskal Herrian berean euskarak etsaiak izan zituela eta aldebat desager zedin desiratzen zutenak ere izan zirela. Berdin horrelako asmoa aurkitzen da Dithurbide bezalako Iparraldeko zenbait iraultzazale batzuen baitan (Oyharçabal 1993), baina haietan gertakizuna inondik ere ez zen agertzen Guerecak ematen zion berehalakotasun eta larritasun kolore horrekin. Humboldték berak ere aipatu zuenean, franko urrun ikusten zuen, XX.

(5) M. Zalbidek (2006) ematen digun informazioaren arabera, badirudi Guereca egiazki Di-putatu Nagusiaren erranei jarraiki zitzaizela bere aitzin solasean, zeren 1853ko gutunean argiki aditzera eman baitzuen honek ez zela gramatika hori euskaldunentzat berezik egin, baina ororentzat, denek noizbait euskaren (kanpoko) ezagutza izateko moldatua: *siendo su objeto, imprimir y publicar esta obra, para que por ella pueda un día llegar á ser conocida de los hombres una lengua tan antigua y tan poco parecida á las demas del mundo.*

mendearen hastapeneko gertatzekoa (Mitxelena 1973). Badirudi Gipuzkoan euskararen kezka areagotzearekin agertu zela euskararen osoki itzal zitekeela-ko kezka. Alabaina, modu argian aurkitzen da jadanik, Iturriagaren 1830eko txostenean:

Qué importa, digo, todo esto [apologisten goraipamenak], si cada día [euskara] camina con más celeridad hacia su perdición y se nos va a desaparecer totalmente? (Iturriagak, 1830eko Batzar Nagusietan aurkeztu txostenean)

Ikusten den bezala, Guerecak bere aitzin solas idatzi baino mende laurden bat lehenago jadanik, Iturriaga bezalako euskaltzaleen gogoan, hasia zen agertzen euskara epe laburrean hilen ez ote zen beldurra. Badaiteke garaiari zegokion ideia zen hau, iturburua erromantizismoak eragin errepresentazioetan zukeena: iraganetik heldu ziren kultura moldeak gorestearekin batean, iraganari betiko lotzen zituen, eta horrela, mekanikoki bezala, garaiaz kanpokoak egiten, Gipuzkoako hizkuntza egoeraren aurkezpen honetan ezin hobeki ikus daitekeen bezala (6).

Hizkuntzen heriotza eta hizkuntzalaritza naturalista

Euskara eta euskara bezalako hizkuntzen desagerpenaren inguruko teori-zazioa, ordea, piska bat geroxeago egingen zen, bereziki hizkuntzalaritza naturalista deitua izan zen eskolaren lanei esker. Vinson izan zen, baita haren ondotik, beste modu batean, Unamuno ere bai, ikupegi honen zabaltzailea euskalaritzako munduan (Oyharçabal Argit.)

Eskola hori 1860 hamarkadaren bigarren partean sortu zen (Desmet 1996). Lehen eragileak Honoré Chavée (1815-1877) eta Abel Hovelacque (1843-1896) hizkuntzalariak izan ziren, nahiz August Schleicher (1821-1868) izan zen lehenago ikusmolde horren nolabaiteko aitzindaria eta eragilea. Hizkuntzalari hau garai hartako indoeuroperaren espezialista famatuenetarik bat izan zen, teoria oso bat eratu zuena hizkuntzen eboluzioari buruz. Neurri handi batean bat zetorren haren teoria, darwinismoak izaki bizidunen eboluzioaz sortu zuen teoriarekin (Schleicher 1863), zeren haren ikuspegiaren arabera hizkuntzak ere natura izakiak baitziren, gaineratiko izaki bizidunak bezala garapen katea batean sartuak zirenak. Garapen desberdineko hizkuntzak eremu berean gertatuz gero hil-ala-biziko lehiaketa batean sartuak izanki, ahulene-

(6) Badaiteke euskararen galera gisa horretan ikustea diglosia zaharreko orekan agertzen hasiak ziren aldaketen ondorioa izatea. Alabaina, kanbiamendu nabaria izan behar zen garai haie-tan, gaztelera gipuzkoarren artean hedatzen eta indartzen ari baitzen. Aldaketa horrek, halere, ez zuen berehala ekartzen behe-mailako hizkuntzaren desagerpena, lehenik aldi elebidun batetik iragan behar baitzen horretarako, hau laburrago edo luzeago gerta zitekeelarik. Menturaz, Iturriaga eta Guereca bezalako euskaltzaleek erdararen aitzinamendua ikustean, horrek euskararen galtzea epe labur-laburrean ekarriko zuela pentsatu izan zuten.

desagertu behar zuten nahitaez. Garapen mailak, hizkuntzen kasuan, tipologiako lanetako baliatua zen partikamen hirukoitzaren arabera egiten zen: hizkuntza isolatzaileak > hizkuntza eranskariak > hizkuntza flexiodunak.

Vinsonek, osoki bat egin zuen haste-hastetik hizkuntzalaritza naturalistaren ikusmolde eta hatsarreekin (Gomez 2006). Frantzian garai batez franko indartu zen eskola horretako eragile garrantzizkoenetarik bat izan zen, teoria mailan berak bere baitarik deus guti ekarri bazuen ere. Eskola hark ateratzen zuen aldizkariak ere (*Revue de linguistique et de philologie comparée*) euskalaritzaren historian garrantzi zerbait izan zuen, eta luzaz Vinson izan zen haren zuzendaria, baita artikulu egile emankorrena (aldizkari horrek iraun zuen urteetan, 1867-1916 artekoetan, orotara 710 artikulu argitaratu baitziren, 154 artikulu egile izanik, jakitekoa da Vinsonek berak orotara 237 idatzi zituela, erran nahi baitu hiruretarik bat). Bada, zuzen-zuzenean euskarari aplikatu zizkion Vinsonen naturalisten teoriak (ikus Vinson 1874), haurrean ikasi zuen tamil hizkuntza dravidiarrekin egin zuen bezala (7), ondorioz beste euskalari zenbaitekin haserraturaz edo behintzat liskarrak eta kalapitak sortuz (Granja 1985, Gomez 2006). Izan ere, guztiz bat egiten zuen Vinsonen hizkuntza darwinismoarekin:

Les organismes phoniques [ohart hizkuntzen deitzeko moldeari] sont des produits spontanés et inconscients des organes humains, soumis, en leur qualité d'êtres naturels [natura izakiak dira hizkuntzak, ez kultura izakiak], à la grande loi de l'éternelle variabilité (...) Les êtres linguistiques sont soumis aussi à la loi terrible de la concurrence vitale qui a fait disparaître bien des langues inconnues. (Vinson 1874)

Euskara zela-eta, argi zen Vinsonentzat, hizkuntza kondentatua zela, eta horretan bat egiten zuen Guerecak hogeit bat urte lehenago erranikakoarekin:

tout indique sa [euskararen] disparition complète dans un avenir plus proche qu'on ne le pense. (Vinson 1874: 56)

Kontuan izan, Iparraldean ere (euskararen ohiko eremuaz ari gara, noski) 1870ko urteetan oraindik indarrean zela euskara. Frantsesa herritar xumeen artean sartzen hasia bazen ere, euskara zen egun orozko hizkuntza arrunta, han bizitzeko jakin beharrekoa. Baina Guerecak Gipuzkoan bezalatsu, Vinsonek ere Iparraldean euskara laster hiltzera zihoala pentsatzen zuen.

Haatik, puntu batean desberdintzen bide ziren bien ikuspegiak. Duda guti da Guerecarentzat (eta areago Lardizabalentzat) ez zela berez gertakari baiko-rra edo atsegin hartzekoa, euskara gipuzkoarren ezpainetarik desagertzea. Vinsonentzat, ordean, bai, gauza ona eta poztekoa zen gauzak horrela gerta zitezen, zeren euskara hizkuntza eranskaria izanki bere garapenean bide erdi gelditu baitzen, eta ondorioz, nahitaez, hizkuntza flexiodunak zituzten zibili-

(7) Vinsonen aita Pondichéry-n izendatua izan baitzen, han egin zituen bere ikasketak Vinsonen (Lacombe 1927), eta ingelesa eta hango mintzairak (indiera eta tamila) ere ikasi (Vinson 1905).

zazioen ondoan, zibilizazio primitibo eta osatu gabe baten ekarlea baitzen. Euskarak, hitz batez, euskaldunak modernotasunean sartzetik gibelatzen zituena, eta zibilizazio-maila apal-apaleko aitzinekotasun batean atxikitzen:

Nous croyons qu'il y a plus à se féliciter qu'à se plaindre de la mort d'un idiome dont l'âge nous reporte à une époque de civilisation très-inférieure. (Vinson, idem)

Ez zen gure gaia egun Lardizabalen gramatika aipatzerakoan, Vinsonen eta haren eskolako kideen ideien eztabaidatzea. Halere, liburu hartako aitzin solas doi bat harrigarri hura irakurri ondoan, erakutsi nahi genuen Gipuzkoan mendearen erdialdean agertu ziren ideia batzuk, objektiboki orduko errealtate soziolinguistikaren arabera neurritz kanpokoak iruditzen zaizkigunak, nolabait mendeak sortu errepresentazio batzuei zegozkiela. Are gehiago, laster antropologia berriak finkatuko zituen ikusmoldeen eraginarekin, oinarri zientifiko bat ere emanen zitzaien, ondorioz, oraindik ere indartzenago baizik ez baitziren. Itxura guzien arabera, Guerecaren solasek giro batzuetan ongi erroturik zegoen ideia baten oihartzuna dakarkigute. Nola sortu ziren errepresentazio horiek? Zer lotura izan zuten bestalde garai haietan, Estatuaren jokatibidearen aitzinean, Hegoaldean bereziki, euskal herrialdeetan nabari zen giro politiko nahasiarekin? Zer eragin izan zuten? Luzeegi lihoakiguke gorabehera horien hemen aztertzen hastea. Beste egun bateko utziko dugu kontua.

Bibliografia

- ABBADIE, ANTOINE & CHAHO, JOSEPH AUGUSTIN. 1836. *Études grammaticales sur la langue euskarienne*. Paris: A. Bertrand.
- ARCHU, JEAN-BAPTISTE. 1852. *Uskara eta franzes Gramatika, uskalherrietaco haurrentzat eguina*. Baiona: Foré eta Lasserre. 1868ko 3. argitalpenaren argitalpen faksimilea *Bi mihiren gramatika*. Donostia: Hordago, 1979.
- ASTARLOA, PABLO PEDRO. 1883. *Discursos Filosóficos sobre la lengua primitiva ó gramática y análisis razonada dela euskara ó bascuenze*. Bilbo: P. Velasco.
- ASTIGARRAGA Y UGARTE, LUIS. 1825. *Diccionario manual bascongado y castellano, y elementos de grámatica, para el uso de la juventud de la M. N. y M. L. provincia de Guipúzcoa, con ejemplos y parte de la doctrina cristiana en ambos idiomas*. Donostia: I. Baroja.
- BILBAO, GIDOR. 2006. *Joanes Etxeberri Sarakoaren saiakera-lanak eta latina ikasteko gramatika: edizioa eta azterketa*. EHUko doktore tesia. Ikasketak klasikoak Saila.

- CASENAVE, JON. 2006. «Dominique-Joseph Garaten *Les recherches sur le peuple primitif de l'Espagne, sur les révolutions de cette Péninsule, sur les Basques Espagnols et françois* (1811)». Transkripzioa eta oharra. *Lapurdum* XI.
- DARRIGOL, JEAN-PIERRE. u.g. [1827]. *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque, par un ecclésiastique du diocèse de Bayonne*. Baiona: Duhart-Fauvet. Argitalpen faksimilea. 1979. Toulouse: Eché.
- DESMET, PIET. 1996. *La linguistique naturaliste en France (1867-1922). Nature, origine et évolution du langage*. Leuven / Paris: Peeters.
- ETCHEBERRI, JOHANES. [1712]. *Escual-Herriari eta escualdun guztiei escuarazco hatsapenac latin ikhasteco. Lehenbiciric icenen declinacinoez eta verboen conjugacinoez, azquenean icenari, eta verboari dagotzten gauçac*. Edizio kritikoa in G. Bilbao (2006).
- GARMENDIA, JOSE FRANCISCO. 1981. Inazio Lardizabal-en lan eta idazkiez eza-gutzen eztiren berri eta gauza batzuk. *Euskera* 26-2. 795-797.
- GRANJA PASCUAL, JOSÉ JAVIER. 1986. «Julien Vinson, el euskera y una polémica del XIX», *ASJU* 20:1. 217-235.
- GÓMEZ, RICARDO & LAKARRA, JOSEBA. (arg.) 1992. *Euskalaritzaren historia, I: XVI-XIX. mendeak*. (ASJUren gehigarriak. 25). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia/UPV-EHU.
- GÓMEZ, RICARDO. 2006. *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*. EHUKo doktore tesia. Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketa Saila. Vitoria/Gasteiz.
- HARRIET, MARTIN. 1741. *Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez hitzcunça ikhasi nahi dutenen faboretan*. Baiona: Fauvet Alarguna & J. Fauvet.
- HIRIART, A. 1840. *Introduction à la langue française et à la langue basque*. Baiona: Ve Cluzeau.
- ITURRIAGA, AGUSTÍN PASCUAL. 1841. *Arte de aprender a hablar la lengua castellana: para el uso de las escuelas de primeras letras de Guipúzcoa*. Hernani.
- LACOMBE, GEORGES. 1927. «Julien Vinson». *Gure Herria*. 60-64.
- LARDIZABAL, FRANCISCO IGNACIO. 1855. *Gramática Vascongada*. Donostia: I. R. Baroja. 2. argitalpena. 2006. Gipuzkoako Foru Aldundia.
- . 1856. *Testamentu Berriko Kondaira*. Tolosa: Gorosabel. 5. argitalpena. 1996. Klasikoak. 83. Donostia: Euskal Editoreen Elkarte.

- LARRAMENDI, MANUEL. 1729. *El imposible vencido. Arte de la Lengua bascongada*. Salamanca: A. J. Villargogo Alcaráz. Argitalpen faksimilea; 1979. Donostia: Hordago.
- LÉCLUSE, FLEURY. 1826. *Manuel de la langue basque*. Tolosa & Baiona: J. M. Douladoure & L. M. Cluzeau. J. Lakarraren 1987ko berrargitalpena in *ASJU* 21, 813-916.
- MADOZ, PASCAL. 1847. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. 9. liburukia: Gua-Juz. Madril: i.g.
- MITXELENA, KOLDO. 1973. «Guillaume de Humboldt et la langue basque». *Lingua e stile* 8.107-125. Argitalpen berria in Gómez & Lakarra (arg.) 1992, 379-393.
- MUJICA, JOSE ANTONIO. 2006. «Lardizabalen gramatika, Larramendirenaren bertsio “didaktikoa”». In Lardizabalen (1855). Bigarren argitalpena. 2006. Atariko partean.
- OYHARÇABAL, BEÑAT. 1993. «Les documents recueillis lors des enquêtes linguistiques en Pays Basque durant la période révolutionnaire et le Premier Empire». In J. B. Orpustan (Zuzend.) *La Révolution française dans l'histoire et la littérature basques du XIXe siècle*. Baigorri: Izpegi. 63-120.
- . Argit. «Linguistique et anthropologie: la langue basque entre primitivisme et darwinisme linguistique dans le seconde partie du XIXè siècle». Baionako 2006/05/16-17ko kolokioa *Bayonne: carrefour de langues et cultures*. Aktetan argitartzekoa.
- URGELL, BLANCA. 1996. «Hitzaurrea». In Lardizabal (1856). 1996ko berrargitalpena. XV-XCIII.
- VINSON, JULIEN. 1874. «Sur la méthode de la science du langage et de ses applications à la langue basque». *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres & Arts de Bayonne*. 37-43 & 49-57.
- SCHLEICHER, AUGUST. 1863. *Die darwinshe Theorie ind die Sprachwissenschaft*, Weimar: Böhlau. Frantsesezko itzulpena, C. De Pommayrol-ek egin, *La théorie de Darwin et la science du langage*, 1868. Paris: Franck.
- VELASCO, LADISLAO & FERNANDEZ DE LA CUESTA, 1879. *Los euscaros en Alava, Guipúzcoa y Vizcaya: sus orígenes, historia, lengua, leyes, costumbres y tradiciones*. Barcelona: i.g.
- VINSON, JULIEN. 1874. «Sur la méthode de la science du langage et de ses applications à la langue basque». *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres & Arts de Bayonne*. 37-43 & 49-57.
- . 1905. «Science, critique et vanité». *Revue de Linguistique et de Philologie comparée* 38. 192-207.

ZABALA, JUAN MATEO. 1848. *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. Donostia: I. R. Baroja.

ZALBIDE, MIKEL. 2006. «Lardizabalen gramatika bere gizarte-giroan». Euskaltzaindiak Zaldibian 2006/06/30ean antolatu omenaldian irakurria. *Plaza Berri* aldizkari elektronikoa, 4. zb. <<http://www.euskaltzaindia.net>>